

TÓTH K. JÓZSEF

A magyarországi örmények és az 1848–1849-es események

„Az örmények Erdélyből származtak át Magyarországba, csendes, szorgalmas, jó módú emberek, földművelés- és kereskedéssel foglalkoznak. A magyar nemzetiség elfogadására igen hajlandóak lévén kis idő múlva egészen összeolvadnak velünk.”¹

Bevezetés

Az 1848-as forradalom 150. évfordulója alkalmából készített dolgozatomban az eseményekben résztvevő hazai örmény kisebbségnek szeretnék emléket állítani. Szó esik az örmények letelepedéséről, s arról is mely hatások érték őket, hogy aztán lelkesedéssel támogatták a magyar szabadságküzdelmet. A két nagyobb örmény etnikumú városban – Szamosújvár és Erzsébetváros – történetek bemutatásán kívül néhány életmű kiemelésével vázolom az örmények szerepét.

Örmények a Kárpát-medencében

Az örmények szórványos jelenlétét már ókori források is bizonyítják. Kr.u. 173-ban Aurelianus császár nyugat-arméniai légiójával győzött a Garam mellett a kvádok ellen. A Kézai- és a Thuróczy-krónikák szerint honfoglaló eleinkkel is jöttek örmények a Kárpát-medencébe. II. Endre magyar király keresztes hadjárata során Örményországban járt, s András fiát majdnem meg is házasította II. Levon örmény király Zabel nevű lányával. Amikor a II. Endre hazatért, elképzelhető, hogy vele tartott egy kisebb örmény kolónia, akik aztán Esztergomban telepedtek le, amit ottani helynevek bizonyítanak. Ennek a kolóniának a vámmentes kereskedelmi jogait IV. Béla 1243-ban kelt oklevele megerősíti. Azonban ezen örményekből csak néhány örmény eredetű hely- és személynév maradt fenn.

A hazánkba nagyobb számban a XVII. században érkező örmény bevándorlók a saját hagyományaik szerint (erről írásos források nincsenek)

¹ Fényes: i. m. 6. p.

egyenesen a Bagratida örmény királyi dinasztia (Kr. u. 884–1145) fővárosából, Aniból menekültek. E „metropolisz” lakossága a magyar államalapítás idején mintegy százezer főnyi volt, és a krónikások gyakran „ezertemplomú Ani”-ként emlegették. Am a Bagratida dinasztia kihalása után először bizánci (1045), majd szeldzsuk török kézre került (1064), ami a lakosság menekülését idézte elő. A mongolok 1236-ban dúlták fel a várost, de a végső pusztulást és a település elnéptelenedését egy földrengés-sorozat okozta 1319-ben. A magyarországi örmény leszármazottak előszeretettel hangsúlyozták, hogy őseik a város módos és művelt rétegeiből kerültek ki, és magukkal hozták könyveiket és kegytárgyaikat.

Ezen örmény kolóniák nyugatra vándorlása körülbelül a XII. században kezdődött meg, kezdetben azzal a reménnyel, hogy hamarosan hazájukba visszatérhetnek. Nagyobb számban a Krím-félszigeten telepedtek meg, ahol jó viszonyt alakítottak meg az uralmukat ott megszilárdító genovaiakkal, olyannyira, hogy – állítják magyarországi örmény kútfők –, a genovaiak nem is állomásoztattak katonaságot ott, hanem telepeik védelmét az örményekre bízták. Azonban a XIV. században a mongol hódítók elől északi irányba kellett menekülniük az örményeknek, így Lengyelország és Moldva területén telepedtek le. Az utóbbi helyen városokban lakó örmény kereskedők és iparosok kapcsolatot építettek ki Erdély keleti felével, és szórványosan megjelentek egyes városokban.

A moldvai vajdák politikája kedvezőtlenül érintette az örmény lakosokat, a román lakosság is meglehetősen ellenérzésekkel viseltetett irántuk. A hagyományok úgy tartják, hogy 1668-ban belharok és török támadás következtében 3000 család menekült a Keleti-Kárpátok hegyeibe. Ezek nagy része aztán már nem tért vissza Moldvába, hanem I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemtől kért letelepedési engedélyt, amit a fejedelem 1672-ben meg is adott, hiszen a megelőző évek nagy pusztulást okoztak az erdélyi népességben. Apafi 1680-ban szabad kereskedésre is engedélyt adott nekik. Az örmény földbirtokosok és földművelők helyhez kötöttségük miatt Moldvában maradtak, az áttelepülők nagy része iparral, és termékeik (elsősorban bőráruk) értékesítésével foglalkozott. Az ekkor Erdélybe érkező örmények valóságos számát illetően pontos adatokat nem ismerünk, azonban az biztos, hogy a következő évtizedekben újabb családok érkeztek Moldvából és lengyel területekről.² A beköltözéskor

Minasz nevű püspökük volt a közösség vezetője, akit Verzár Oxendius követett, ki már elődje idejében is szorgalmazta az erdélyi orthodox örmény keresztények vallási unióját Rómával. Amikor az erdélyi örmények „megtértek” a katolikus anyaszentegyház keblébe újabb lépést tettek hagyományaik feladásával az asszimiláció felé. Ráadásul miután 1715-ben Oxendius püspök meghalt, nem sikerült egyetértésre jutni az utódot illetően, ezért végül is az erdélyi római katolikus püspökség alá rendelték őket, és egyházi önállóságukat csak a 20. században nyerték vissza. Bár utódaik pozitívként emlegetik az uniót, annak idején nem ment egykönnyen a keresztülvitele. Más szempontból azonban előnyös volt az örmények érvényesülési lehetőségeinek az alakulása.

Első fázisban Erdély keleti átjárói mentén alkottak telepeket (Gyergyószentmiklós, Csíkszépvíz, Kézdivásárhely-Kanta, Beszterce). Az őshonos lakossággal nem nagyon volt konfliktusuk, kivéve a szászokat, akik konkurenciát látva bennük Besztercéről kiűzték őket. Ekkor megjelent az örmények igénye arra, hogy önálló településeket hozzanak létre. Ennek érdekében kibérelték a Küküllő mentén elterülő ebesfalvi Apafi birtokot, és a szamosújvári kincstári uradalmat. Utóbbi helyen a császár 1700-ban adott engedélyt adott város alapítására, s hamarosan megkezdődtek az építkezések.

Ebesfalván is megindult a városiasodás, s III. Károly 1733-as kiváltságlevele óta Erzsébetvárosnak hívták településüket. E két városban kezdetben szinte csak örmények laktak, akik közigazgatási és első fokú bírósági autonómiát hoztak létre. Mindig is nagy volt az örmények mobilitása, s a már említett települések mellett Erdélyben Petelén, Felfaluban, Görgény-szentimrén, Bonyhán, Csíksomlyón és Gyulafehérváron tudunk további említésre örmény kolóniákról.³ Sokan költöztek az egyik helyről a másikra, főleg Szamosújvárra, mely legjelentősebb településükké vált, és egymás között „Armenopolisként” emlegették. A XVIII. század végéig folyamatos volt egyes családok bevándorlása moldvai és lengyel területekről, pl. gróf Apponyi György máramarosi főispán helyi kamarai birtokokra 1768-ban hívott be Galíciából iparos örményeket. Az újonnan érkezők is igyekeztek minél hamarabb beilleszkedni.

² Pál J. 1997/3–4., 110. p.

³ Pál J. 1996/3., 45. p.

A XVIII. század (leszámítva a Rákóczi-szabadságharcot) a békés gyarapodás időszaka az örmények számára. Az élelmesebb örmény családok bekapcsolódtak a nemzetközi marhakereskedelembé, a magyar Alföld déli részein felhízalt állatokat lábön hajtották a német piacokra. Mivel a magyarok nem aknázták ki a kereskedelmi lehetőséget, más (görög, szász, zsidó) idegen etnikumokhoz hasonlóan az örmények olyan jelentős vagyont tudtak felhalmozni, hogy nemegyszer a kincstárat is kiségitették (azonban helyben nem kölcsönöztek). Emellett jelentős adófizetők is voltak az örmények, s mindezeket hamarosan kedvezményekkel, nemesség adományozásával hálálta meg az udvar.

Ez, és az örmény közösségek földszerzési szándéka viszont az erdélyi rendek féltékenységét vonta maga után, és nem voltak hajlandóak egyenjogúsítani őket, azaz megadni számukra az indigenatust, így nem vásárolhattak ingatlanokat, földet Erdélyben. Ez azonban nem etnikai alapú diszkrimináció volt, hanem a rendek graviminális politikája, azt szerették volna, hogy a honosításhoz a rendek hozzájárulása is szükséges legyen, illetve a vármegye hatósága alá szerették volna vonni az örményeket, arányos adóterheket kivetni rájuk és megszüntetni kvártélymentességüket. Az uralkodók azonban továbbra is pártfogolták az örményeket, két legnagyobb településük szabad királyi városi státuszát pedig végül az 1790/91-es erdélyi országgyűlés jóváhagyta.⁴ Ez – bár egy ideig még ment a vita a kvártély és előfogat-mentesség megszüntetéséről, hiszen ezzel a többi sz. kir. város sem bír – az örmények különleges jogállásának megszűnéséhez jelentős lépés volt, s elősegítette a magyar nemességbe és polgárságba való integrálódásukat.

Az örménység felső rétegét alkotó a nagykereskedők a XIX. században az Alföldön bérelt földjeiket megvásárolták és vegyes házasságok révén nyelvükben is a helyi magyar nemesi társadalom tagjaivá váltak. Mária Terézia 1776-ban a Bécsben tanuló Patrúbány Márton jól sikerült vizsgája kapcsán megadta az örményeknek a közhivatalviselés jogát. Ezután megindult az örmények beáramlása a közpályákra. A gazdasági életben betöltött pozícióikat (melyet zsidó, német és más polgárosodott elemek vettek át) lassan átkonvertálták politikai, kulturális, kapcsolati tökévé. A legtöbb örmény család anyagilag megengedhette magának

⁴ Erdély története. II. 1062. p.

gyermekai taníttatását. Mivel általános volt körükben a gyermekek magas száma, azok, akik nem örökölték az apa egzisztenciáját közpályára kerültek. A vármegyék közül Torontálban a Gyertyánffyak, Dánielek, Krassó-Szörényben a Jakabffyak, Bács-Bodrog megyében a Karátsonyiak vezető tisztségeket töltöttek be. A középrétegek értelmiségi pályákra (ügyvéd, orvos) kerülve, illetve a helyi kereskedelemben pozícióikat megtartva elkezdtek szétszóródni Erdélyben és a Partiumban. Asszimilációjuk jelentősen megindult, anyanyelvükké a magyar vált. Gazdagabb társaik segélyegyletek, árvaházak alapításával, tanulmányi ösztöndíjakkal segítették a leszakadókat. Elmondhatjuk, hogy az örmény társadalom minden rétege integrálódott a magyar társadalomba.

Az örmények szerepe az 1848/49. évi szabadságharcban

A század közepén mintegy 12-15 ezerre tehetjük azoknak a számát, akik örmény identitással – anyanyelv, vallás, származás – rendelkeztek. A 48-as forradalmat megelőzően 57 örmény család kapott illetve vásárolt nemességet⁵, akik a XIX. század közepére gyakorlatilag integrálódtak a magyar nemességbe. E családok tagjai életstílus és értékek tekintetében hasonlítottak a magyar nemességhez, családi kapcsolataik szintén ide kötődtek őket. Anyagi helyzetüket tekintve szintén a középbirtokosok közé lehet sorolni őket; azonban egy dolog még hiányzott a társadalmi pozíciójuk teljességéhez: a közéleti szerepvállalás magasabb szinteken (kivételesen a már említett néhány déli vármegyében, ahol jelentős pozíciókat birtokoltak az örmények). Az újonnan felálló magyar államapparátus, honvédelem teret nyújtott a tettekész örmények számára; bizonyíthatóan, hogy ők is vannak olyan jó hazafiak, mint bárki más.

A hazai örmények, mint lelkes neofiták tehát feltétlenül őszinteséggel támogatták a magyarok szabadságharcát. Ebben talán az is közrejátszott, hogy hagyományos kereskedelmi ellenfeleik, az erdélyi szászok Habsburg hűek voltak.⁶ Először anyagilag nyújtottak segítséget: a Kossuth bankók kibocsátásának fedezetére történő adakozás alkalmával sok örmény pénzárca megnyílt.⁷ Az erdélyi országgyűlés örmény követői is támogatták a Magyarországgal történő egyesülést.

⁵ Szongott 1898, 212. p.

⁶ Bona 1998/6. sz. 23. p.

⁷ Bona 1995, 3. p.

Résztvételek a hadi eseményekben

Az örmény származású emberek közül hetvennél több harcolt tisztként az osztrákok ellen; köztük *Kiss Ernő* és *Lázár Vilmos* aradi vértanúk. Mintegy kétszáz fő pedig mint közkatona vett részt a harcokban.⁸ Feltűnő, hogy ilyen nagy a tisztek arányszáma a közlegényekhez viszonyítva; ez is azt támasztja alá, hogy a hazai örménység jelentős része a társadalom jól szituált rétegét alkotta.

A már említett Aradon kivégzett vértanúk mellett, még egy főtiszt, *Czetz János* vett részt tábornokként a szabadságharcban. Az ő életművét jól ismert, itt néhány kevesebbet emlegetett személy életútját említem meg: *Lukács Dénes* (1816–1868) a pályáját a császári tüzérségnél kezdte, később a bécsi felső tüzériskola tanára is volt. Csatlakozott 1848-ban a honvédséghez, ahol augusztusban az Országos Nemzetőri Haditanács tüzérségi előadója lett. Pesten hadianyag gyárat létesített, melyet később Nagyváradra kellett átköltöztetni. A honvéd tüzérség felállításában szerzett érdemei elismerésül 1849 januárjában ezredessé léptették elő, s a tüzérség országos főparancsnoka lett. A fegyverletétel után halálra, majd 16 évi várfogságra ítélték. Börtönében földgömböket készített, majd 1856-ban amnesztiával szabadult és Nádudvari rokonaihoz költözött.

Gattáji Gorove Antal (1822–1881) jogi végzettséggel jelentkezett a 3. honvéd zászlóaljba. A Délvidéken harcolt, Damjanich hadtestében küzdött végi a szabadságharcot, oly sikerrel, hogy egyszerű honvédből őrnaggyá lett. A világosi kapituláció után az osztrák hadseregbe sorozták, ahol 1858-ig szolgált. A kiegyezés után a magyar királyi honvédségbe került, ahonnan ezredesként ment nyugdíjba. *Hankovich György* (megh. 1883) a jogi egyetem elvégzése után köztisztviselő volt Biharmegyében, ahol 1848-ban nemzetőr százados lett. Ősszel a déli hadszíntéren harcolt, majd Vetter tábornok parancsörtsztje lett, és rokoni kapcsolatai révén közvetített a szerb demokrata Stratimirovics felé. Vetter távozása után Görgey törzsének főintendánsa, majd a VII. hadtest hadbiztosja lett a fegyverletételig. Néhány évig börtönben raboskodott, uradalmi jószágigazgatóként halt meg Kolozs megyében.

Kiss András *Források és értelmezések* című kötetében publikál egy visszaemlékezést, melyben az erzsébetvárosi születésű, kalandos életű

8 Bona 1995, 7. p.

asszony arról emlékezik meg, hogy férje, Dsisak István mellett harcolt férfiruhában a szabadságharcban, ahol vitéz tetteiért a magyarok főhadnaggyá előléptették.⁹ Mivel más adat ezt nem támasztja alá, könnyen elképzelhető, hogy az idős asszony visszaemlékezései írásakor erősen kiszínezte a történeteket (talán a híres Lebstück Mária főhadnagy dicsőségét irigyelve). Azonban biztosan megtörtént eset, hogy egy másik örmény asszony, Hollósi Róza a Vilmos huszároknál szolgáló férjét, Hermán János őrmestert követte a frontra.

Részvételük a hátországi munkálatokban: politikai, gazdasági és egyéb szerepvállalás

A reformkori közéletben már ott találunk néhány örmény származású figurát, mint például *Gorove Istvánt* (1819–1881), aki cikkeket írt a Pesti Hírlapba, 1846-ban Kossuthot követte a Védegyelet igazgatói székében. Temes megye követévé választották 1848-ban, Debrecenben az országgyűlés jegyzője volt, s résztvett a Függetlenségi Nyilatkozat megfogalmazásában. A szabadságharc után emigrált, s itthon távollétében felakasztották. Amnesztiát kapott 18757-ben, és hazatérte után miniszterséget kapott az Andrássy Gyula vezette kormányban. *Lukács György* (1822–1892) Beöthy Ödön bihari követ mellett volt gyakorlaton az 1839-es országgyűlésen, s a Pesti Hírlapba ő is írt cikkeket. Az első felelős magyar kormányban Szemere miniszteri titkára és a Honvédelmi Bizottmány előadója volt. A Bach-korszak után Nagyvárad polgármestere, majd képviselője volt, később a Tisza kormány belügyminisztériumában dolgozott. *Gajzágó Salamon* (1830–1902) gróf Széchenyi Istvánnál volt patvarista, majd a márciusi ifjak között elkíserte az országgyűlés küldöttségét Bécsbe, 1848 februárjában. Később honvéd lett és rövid ideig Königrätzben raboskodott. 1863-at követően többször képviselte az országgyűléseken Szamosújvárt. Számatalan közéleti tisztséget töltött be, 1870-től az Állami Számvevőszék első elnöke lett, 1893-ban főrendiházi taggá nevezték ki.

Az 1848-ban megválasztott parlamenti képviselők között hét örményről van tudomásunk; az eddig említett Gorove mellett többek között *Simay Gergely* (1823–1907), aki a megelőző cikluson már résztvett követi

⁹ Kiss: i. m. 267. p.

írnokeként, s Szamosújvár követeként ő volt az országgyűlés legifjabb tagja. 1861 után többször Szamosújvár polgármesterévé, és képviselőjévé választották. *Dániel Pál* (1822–1895) Torontál vármegye követe volt, és korjegyzőként működött. Követte a kormányt Debrecenbe, s ezért a bukás után rövid időre börtönben ült. 1861-től egészen haláláig ismét Zichyfalva képviselője a parlamentben. *Lukács Sándort* (1822–1854) radikális márciusi ifjúként választották meg Győr képviselőjének 1848-ban, majd Kossuth bizalmi embereként a város kormánybiztosa lett. Jelentős hadseregszervezői tevékenységet végzett, és a következő év januárjától a honvédsereg felszerelési kormánybiztosa lett. E minőségében még e hónapban Nagyváradra telepítette az Országos Ruházati Bizottmányt. Emberfeletti munkával biztosította annak munkáját, Pesten, Szegeden majd Aradon. A bukás után a halálos ítélet elől Amerikába, majd Franciaországba emigrált, ahol fiatalon, betegség következtében meghalt.

A felsoroltakon kívül örmény nemzetiségű képviselők voltak még: Korbuly Bogdán (Szamosújvár), Karácsony János (Erzsébetváros), Mászilági István (Erzsébetváros).

Nemrégiben derített fényt Száva Tibor Sándor arra, hogy Gábor Áron első ágyúit a csíkszépvízi örmény *Zakariás Antal* (1789–1870) tulajdonában levő bodvaji vashámorban öntötte.¹⁰ A nyersanyagot a csíkszent-domokosi rézbányából (Balánbánya) szállították, amely szintén Zakariás birtokában volt, ki szívesen pártfogolta a részéről anyagi áldozatot is igénylő vállalkozást. A vele rokonságban álló, s szintén örmény származású *Bodor Ferenc* mint balánbányai művezető jelentős részben közreműködött az ágyúk öntésében, s ő lett az 1849 februárjában létesített csíkmadarasi löpörgyár igazgatója.

Az 1848/49 évi események krónikája Erzsébetvárosban

Erzsébetváros egy fontos erdélyi útvonalon: Medgyes és Segesvár között helyezkedik el; ezért is választották a helyet annak idején a kereskedelemmel foglalkozni szándékozó örmények. A szomszédos vidékek lakói, főleg szászok és románok voltak; így miután Erzsébetváros a magyarokat támogatta többszöri csatározások, garázdálkodások színhelye lett. Ávedik Lukács (1847–1909) Erzsébetvárosi pap és tanár a *Szabad*

¹⁰ Száva: i. m.

királyi Erzsébetváros monografiája (1896) című munkájában részletesen megemlékezik a városban és környékén történekről. A szerző még csecsemő volt akkor, de az eseményeket közvetlenül megélő emberek elmondásai alapján írt a szóban forgó eseményekről. Elsősorban az ő műve alapján próbálom meg rekonstruálni a történéseket.

Amikor a városba érkezett a márciusi események híre, a polgárok hangos „Éljen a szabadság!” kiáltásokkal és cigányzenével ünnepltek, „estétől-reggelig” hasonlóan a többi erdélyi magyar városhoz. A következő hónapban helyben található laktanyát elhagyták a császári katonák és bevonult a városba az 1. székely határőr- gyalogezred egy százada. Ezen felbuzdulva a városban nemzetőrség alakult, melynek létszáma május 8-ra elérte a 130 főt. Az országgyűlési képviselő választásokon megújították Karácsony János és Másvilági István mandátumát. Júliusban kisebb csetepaték voltak az Erzsébetvárosban állomásozó székely katonaság és a szászok között, azonban a székelyek hamarosan elvonultak Háromszékbe. Októberben a császáriak által feltüzelt román népfelkelők lefegyverezték a város nemzetőrségét.

Miután Bem megkezdte erdélyi hadműveleteit, 1849 januárjában Szarvadi Lajos parancsnokságával magyar helyőrség került a városba, és néhány „gyanús” román egyént kivégeztek. A hadihelyzet pillanatnyilag még e hónapban a császáriaknak kedvezett, s amíg Bem Vízaknáig visszahúzódott mintegy 1500 főnyi szász és román felkelő megostromolta a várost. Szarvadi az őrséggel ellenállt, de aztán kénytelen volt Medgyes felé visszavonulni, hogy az ott állomásozó, Szilágyi ezredes által vezetett honvédeket segítségül hívja. A lakók közül sokan elmenekültek a városból, voltak, akiket a környékben lakó románok rejtenek el. Közben a Fabini parancsnoksága alatt álló osztrák pártiak bevonultak a városba és annak felgyújtásával fenyegetőztek, amennyiben egy óra alatt nem adnak nekik át 40 000 Ft hadisarcot. Medgyesről aznap délután öt Vilmos-huszár érkezett, akik rövid időre elűzték a megszállókat, akik azonban hamarosan visszatértek és „a felbőszült vezér parancsot adott a rablásra; ekkor a sorkatonaság éppúgy, mint a vidéki oláh és szász nép feltörte a boltokat, pincéket lakóházakat... házakat gyújtanak fel, embereket lőnek meg”.¹¹ Azonban csakhamar megérkezett Szarvadi a

¹¹ Ávedik: i. m. 200. p.

medgyesi honvédséggel és elűzte a fosztogatókat. Néhány nap múlva újabb, ezúttal már 6000 fős osztrák sereg támadta meg a várost, amely az ágyúzás következtében romos lett. Szarvadi elébe ment az ellenségnek (amely vélhetően Segesvár felől támadt), de a túlerő miatt Medgyes felé volt kénytelen menekülni, s vele tartott az és a városi előljáróság és a polgárok nagy része is. A támadók ismét megszarolták és felprédálták Erzsébetvárost, elvitték többek közt a főtemplom kincseit. A környékbeli fosztogatása miatt a városlakók később mind elmenekültek, és élelmiszerhiány miatt éheztek. Közben Medgyes is osztrák kézre került, ahol több örményt bebörtönöztek. Nagyszeben március 9-i elfoglalását megelőzően a magyar és osztrák csapatok többször átvonultak Erzsébetvárosra, az utóbbiak behajtották az előző hadisarc hátramaradt részét.

Miután tártosan magyar kézre került a város, a lakók visszatértek és júniusban a régi tisztviselőiket újraválasztották. A biztonság reményében Felső-Fehér megye falvaiból több nemes család is a városba költözött. Hamarosan orosz csapatok jelentek meg, mire a magyar őrsereg felbomlott. A beköltözött nemes családok tovább menekültek, az erzsébetvárosiak elrejtőztek. Az oroszok azonban kíméletesen viselkedtek, nem úgy az osztrákok, akik pénzt és ellátást követeltek, vagyoneklobzást és letartóztatásokat eszközöltek.

Július 31-én utoljára újra magyar kézre került a város, míg augusztus 7-én oroszok vonultak keresztül, akik élelmet kaptak, de raboltak is. A szabadságharc bukása után lassan visszatértek a lakók a teljesen kifosztott városba, az Ávedik család is. Román és kozák martalócok érkeztek, Ávedik Lukács édesapját is véresre verték. Miután nem tudtak mit elrabolni, eltávoztak.

Erzsébetvárosból mintegy két tucat ember harcolt a magyar csapatokban. A bukás után kényszersorozás, fogság várt rájuk. A városi autonómiát eltörölték az osztrák hatóságok. A helyben lakó örmények ingatlanjaiban és ingóságjaiban igen nagy kár keletkezett, az évszázadok alatt felhalmozott javak prédává lettek. Abban, hogy Erzsébetváros soha nem nyerte vissza korábbi jelentőségét; valószínűleg a szabadságharc alatti pusztítás is jelentősen közrejátszott.

Szamosújvár 1848–49-ben

Szamosújvár Erzsébetvároshoz hasonlóan utak találkozásánál, Kolozsvár és Dés között fekszik. A lakók még az erzsébetvárosiaknál is nagyobb lelkesedéssel fogadták a forradalom hírért. Népgyűlést tartottak, amely a tizenkét pont követeléscivel egybehangzó feliratot küldött az erdélyi kormányzéknek.¹² Az országgyűlésbe küldendő követek választásakor ugyan nézeteltérés támadt a városhoz tartozó Kandia faluban lakókkal, ráadásul az egyik választott követet, Sárosy Ferencet – kinek testvére tisztként harcolt a szabadságharcban – szélütés érte; a helyére Simay Gergelyt választották, aki a magyar országgyűlés legfiatalabb követe lett. A másik képviselő Korbuly Bogdán volt. A városi tanácsnál ekkor fontosabb szerepet töltött be a döntéshozásban a nagyobb létszámú, és tekintélyes elemeket tömörítő kereskedő társaság. Ennek ülésin tárgyalták meg a fontosabb dolgokat, az aktuálpolitikai témák mellett Gábrus Zachar örmény polihisztor javaslatára kérelmezték az 1715-ben megszűnt önálló örmény katolikus püspökség visszaállítását. Augusztusban a városban önkénteseket toboroztak a honvédseregbe.

1848 késő őszen Szamosújvárt is elértek a hadi események. Urban november 11-én Dés felől érkezett a városba; Szongott Kristóf így számol be az eseményekről: „két ágyúját a piacon a plébániai templomnak szegezte. 40 000 Ft hadisarcot vetett ki a városra: Ha holnap reggel nem kapom meg a követelt összeget – lövtem a szép templomot!”¹³ Severin főhadnagy, nevelőintézeti parancsnok közvetítésére ugyan 18 000 forintra mérsékeltek követelésüket, de ezt kénytelenek voltak kifizetni a szamosújvári polgárok.

A XI. honvédszászlóalj egységei Kolozsvár védelmében november 13-án Szamosújvár felé nyomultak előre. E híre Urban a várost övező hegyekre vonta vissza csapatait. A magyarok bevonultak a városba, melynek határában a támadó császáriakkal kétórás tűzpárbajt vívtak, ezt követően visszavonult a honvédsereg. Urban seregei visszatértek a városba, azonban néhány deszkakerítés felgyújtásán és élelem rekvirálásán kívül egyéb kárt nem okoztak, majd másnap tovább vonultak Kolozsvár felé. A „szamosújvári csatának” mindössze három áldozata volt.

¹² Szongott 1901/6. sz.

¹³ Szongott 1894/5. sz.

A hadiszerezence hamar megfordult, és egyes honvédegyeségek a Karácsonyt már Szamosújváron töltötték. A város kórházi férőhelyeinek számát 50-ről 100-ra emelte, hogy a sebesült maroszéki székely katonákat ott ápolhassák.¹⁴ Emellett a város számos polgára harcolt a honvédseregben az osztrákok ellen.

Az 1849. évi harci cselekmények elkerülték a várost, úgyszintén a nagy riadalmat okozó „muszka” csapatok. Így Szamosújvár jóval szerencsésebb volt, mint Erzsébetváros, nem keletkezett komoly kár sem az épületekben, sem a lakosok testi épségében és vagyonában.

Mint a felhozott példákban is kiderül, a magyarországi örmények támogatták a szabadság ügyét, a harcokban országos számarányukat meghaladó mértékben vettek részt. A Bach korszakban ők is résztvettek a passzív rezisztenciában, a dualizmus korában pedig bekerülhettek a politikai elitbe; igazolja ezt, hogy egy miniszterelnökünk (Lukács László) és több miniszterünk (Gorove István, Lukács Béla, Dániel Ernő, Szilágyi Dezső, Lukács György) örmény származású volt. A XX. század viharait a magyar-örménység is nehezen érte meg, de a rendszerváltás után létrejött örmény kisebbségi önkormányzatok és kulturális egyesületek bizonyítják, hogy még mindig jelen vannak az örmény identitás formái a Kárpát-medencében.

Felhasznált irodalom

ÁVEDIK LUKÁCS: *Erzsébetváros monográfiája*. Szamosújvár, 1896.

BALÁZS BÉCSI ATTILA: Szamosújvár az 1848-as forradalomban. In *Arménia*, 1994/7. sz. 4–5. p.

BÁNYAI ELEMÉR: *Örmény anekdoták*. I–II. köt. Szamosújvár, 1902.

BOGOS MÁRIA: *A szépvízi örmény közösség*. Bp., 1997.

BONA GÁBOR: *Az 1848/49-es szabadságharc örmény hősei*. Bp., 1995.

BONA GÁBOR: Külföldiek és magyar nemzetiségiek a 48-as honvédségben. In *Honismeret*, 1998/6. sz. 20–24. p.

Erdélyország statisztikája. Kolozsvár, 1847.

Erdély története. I–III. köt. Főszerk.: KÖPECZI BÉLA. Bp., 1987.

¹⁴ Balázs Bécsi: i. m.

- FÉNYES ELEK: Lakosok. In *Magyarország képekben*. Pest, 1846, 6–8. p.
- HOVAHNESIÁN EGHIA: *Hazai örmények a nemzet szolgálatában*. Gödöllő, 1940.
- KISS ANDRÁS: Özveggy Hajek Róza, született Györgyfy úrhölgy rövid élettörténetének pontjai. In uő: *Források és értelmezések*. Bukarest, 1994. 267–273. p.
- KORBULY DOMOKOS–SIMON J. ZAVEN: *Örmény magyar bibliográfia magyar nyelven*. Bp., 1986.
- Magyar Életrajzi Lexikon*. Szerk.: KENYERES ÁGNES. Bp., 1967.
- SZÁVA TIBOR SÁNDOR: Családi ősök az 1848-as forradalomban. In *Arménia*, Új folyam. 1998/1. sz. 1–3. p.
- SZONGOTT KRISTÓF: *A magyarhoni örmény családok genealógiája*. Szamosújvár, 1898.
- SZONGOTT KRISTÓF: *Szamosújvár szab. kir. város monográfiája*. I–III. köt. Szamosújvár, 1901.
- SZONGOTT KRISTÓF: Szamosújvár a „nagy idők” alatt. In *Arménia*, 1901/6. sz. 174–189. p.
- SZONGOTT KRISTÓF: A szamosújvári csata. In *Arménia*, 1894/5. sz. 156–161. p.
- TARISZNYÁS MÁRTON: A gyergyószentmiklósi örmények In *Gyergyó történeti néprajza*. Bukarest, 1982, 213–233. p.
- TÓTH K. JÓZSEF: *Örmény képviselői életrajzok a dualizmus korából*. [Kézirat.] Szeged, 1997.
- Arménia*. Új folyam. 1995-től. Szamosújvár.
- PÁL JUDIT: Az erdélyi örmény népesség számának alakulása és szerkezete a 18. században. In *Erdélyi Múzeum*, 1997/3–4. sz. 104–120. p.
- PÁL JUDIT: Az erdélyi örmények beilleszkedése a magyar társadalomba. In *Limes*, 1996/3. sz. 45–49. p.